

УДК: 331.5/ 336.71

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2023-1-2-24-33>

ПАСЕКА Станіслава Раймондівна

доктор економічних наук, професор,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3017-0700>
apaseka@ukr.net

КОЧУМА Інна Юріївна

кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський університет імені Рауфа
Аблязова, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4416-3333>
innkoc@gmail.com

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЗАЙНЯТОСТІ В СФЕРІ ГОСТИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ

У дослідженні розкрито теоретичні й методичні підходи до визначення тіньової та неформальної зайнятості, проаналізовано тенденції зайнятості у сфері гостинності в період 2016-2021 рр., виявлено основні тренди в динаміці показників неформальної зайнятості та чинники, які їх визначали. Здійснено екстраполяцію виявлених тенденцій на період повномасштабної війни з росією, що дало можливість зробити висновок про зростання тіньової зайнятості як в економіці загалом, так і в сфері тимчасового розміщування та організації харчування. Визначено причини такої динаміки, зумовлені воєнним станом, та її наслідки для соціально-економічної та воєнної безпеки країни. Обґрунтовано необхідність детінізації зайнятості, окреслено основні напрями реформ та комплексних заходів у цьому напрямі. Особливу увагу пропонується приділити подоланню корупції та забезпеченню прозорості й легкості ведення бізнесу, забезпеченню співпраці держави з громадськими організаціями, ЗМІ та представниками суспільства. Отримана інформація та рекомендації можуть бути використані для вироблення плану реформ із детінізації національної економіки та зайнятості як складових стратегій забезпечення соціально-економічної та воєнної безпеки країни.

Ключові слова: безробіття, детінізація зайнятості, зайнятість, заклад гостинності, неформальна зайнятість, соціально-економічна безпека, тіньова економіка, тіньова зайнятість, сфера гостинності.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія російської федерації проти України не лише призвела до загострення низки соціально-економічних проблем, а й надала багатьом із них екзистенціального характеру. Такими проблемами стала, зокрема, корупція на всіх рівнях та пов'язана з нею тінізація економіки, одним із елементів якої є тіньова зайнятість. Збільшення її масштабів в умовах війни може стати однією з причин глибокої соціально-економічної та політичної кризи, може поставити під сумнів перспективи Перемоги України та відновлення її територіальної цілісності. У зв'язку з цим завдання детінізації зайнятості в українській економіці є необхідною умовою забезпечення соціально-економічної та воєнної безпеки України та її існування як демократичної незалежної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Таке явище як тіньова зайнятість більшою чи меншою мірою притаманна кожній країні, кожній галузі економіки. Відповідно, дослідження її проявів, причин, видів та наслідків переважно здійснювалось на макрорівні. Цей аспект проблеми досліджували О. Грішнова, Е. Лібанова, Л. Лісогор, О. Коломієць, І. Кравченко, І. Петрова, Л. Ткаченко, Л. Шаульська, Н. Якімова та ін. Водночас, у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі практично відсутні дослідження цього явища в розрізі окремих галузей економіки, в тому числі в одній з найдинамічніших та найперспективніших для повоєнного відновлення української економіки – у сфері гостинності. Ця сфера в умовах величезних переміщень людей в умовах війни (особливо в перші місяці повномасштабного вторгнення) стала одним зі стабілізаторів соціальної напруги, зробивши значний внесок у вирішення проблеми розміщення внутрішніх переселенців. Відповідно, детінізація зайнятості в цій галузі має стати одним із пріоритетів державної політики та об'єктом активних наукових досліджень.

Метою дослідження є розвиток теоретичних та методичних засад дослідження тіньової зайнятості в аспекті її впливу на соціально-економічну та воєнну безпеку України, розробка практичних рекомендацій щодо детінізації зайнятості в сфері гостинності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вітчизняний готельно-ресторанний бізнес став однією з численних галузей, які особливо постраждали в результаті військової агресії російської федерації. Особливо великих руйнувань та втрат зазнала матеріальна база закладів гостинності на окупованих та прифронтових територіях. Йдеться про багатомільярдні збитки, які ще належить підрахувати. Лише в одному Маріуполі до війни було розташовано більше 10-ти великих готелів та готельно-ресторанних комплексів, десятки хостелів, більше 70-ти кав'ярень і ресторанів, переважна частина яких була знищена і пограбована окупантами.

Однак і в інших регіонах заклади гостинності повною мірою відчули на собі наслідки загального погіршення соціально-економічної ситуації в країні внаслідок збройного нападу рф. Погіршив ситуацію той факт, що перед повномасштабним вторгненням ворога в Україну галузь не встигла відновитись від наслідків пандемії COVID-19, коли лише за 2020 рік кількість колективних закладів тимчасового розміщення скоротилася на 15,2%, а номерного фонду – на 15,8%. При цьому, кількість їх клієнтів зменшилася на 51,5% (зокрема іноземців – на 73,5%). При цьому на 62,5% скоротилася частка витрат населення на ресторани та заклади тимчасового розміщення. Частка їх склала 1,6% в загальному обсязі витрат (для порівняння, на оплату комунальних послуг населення цього року витратило 8,6% своїх доходів) [1].

Ці процеси знайшли відображення в динаміці галузевого ринку праці. Хоча він і демонстрував у перший рік пандемії деяку інерційність через те, що заклади гостинності попервах намагались зберегти персонал, переводячи його в режим неповної зайнятості. Відповідно, якщо загальне падіння зайнятості в українській економіці у 2020 році склало –4%, то в сфері тимчасового розміщування й організації харчування –6,1%. Для порівняння, у 2019 році приріст зайнятості складав 1,3% і 7,4%, відповідно. Слід зазначити, що наступного, 2021 року, падіння зайнятості в галузі було меншим, ніж в економіці загалом (–0,1% проти –1,9%) [1].

І хоча у сфері гостинності в Україні задіяно порівняно невеликий відсоток від загальної кількості зайнятих (близько 1,8%), але її функціонування забезпечується багатьма суміжними галузями [2]. Тому криза готельно-ресторанного бізнесу внаслідок карантинних обмежень та військової агресії проти України стала відчутним ударом для багатьох галузевих ринків праці, причиною погіршення матеріального становища значної частини населення, як в окремих регіонах, так і в усій країні загалом.

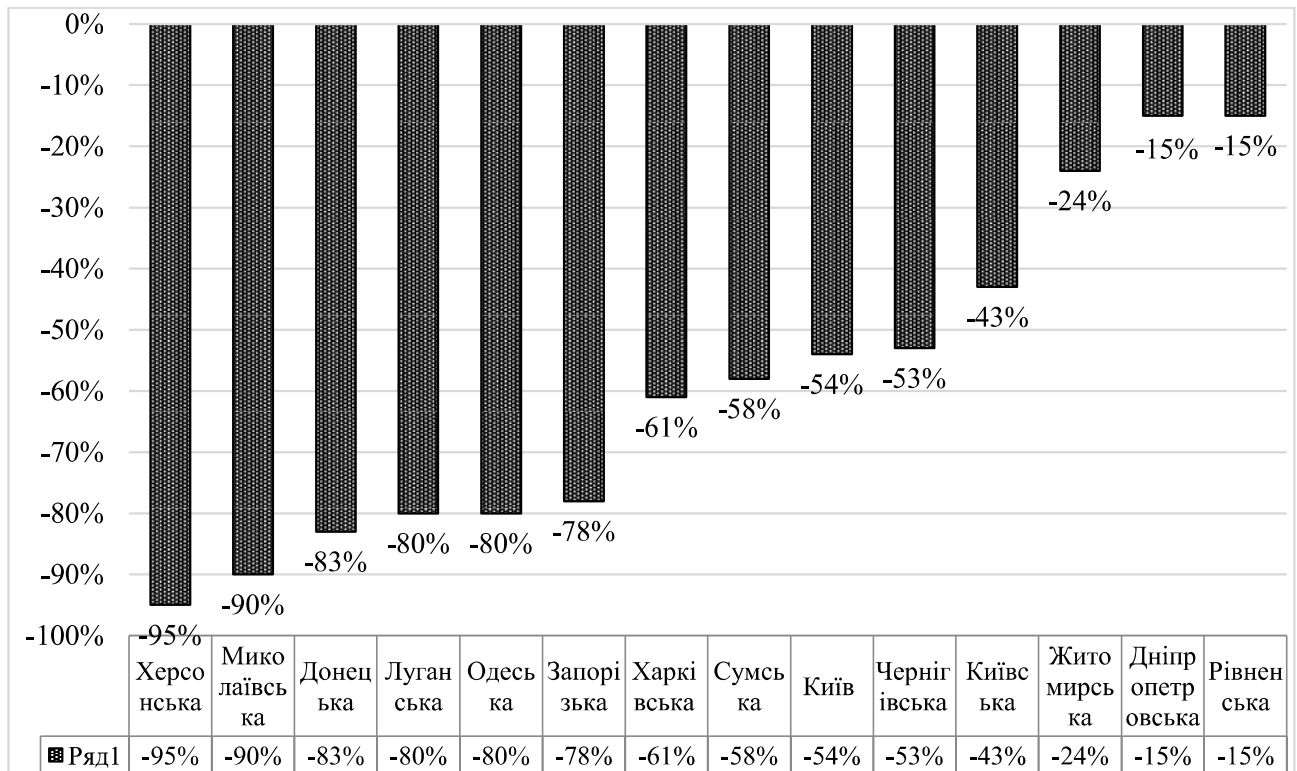
У 2022 році негативні процеси у сфері зайнятості лише посилювалися. Широкомасштабне вторгнення призвело до втрати територій, втрати значної частини економічного та людського потенціалу. Сфера гостинності, як зазначалося вище, також зазнала великих втрат. Зокрема, 44,8% підприємств зазнали збитків, які сягнули у 2022 році –10218,9 млн. грн [1].

Негативні процеси закономірно вилинули на ситуацію в сфері зайнятості. Особливо в районах наближених до театру бойових дій та в перші місяці війни, коли економіка країни практично зупинилася, а населення переважно вирішувало зовсім інші проблеми, які жодним чином не стосувалися подорожей і відпочинку.

Слід зазначити, що заклади тимчасового розміщування центральних і західних областей брали активну участь у прихистку біженців, при цьому часто надаючи його безкоштовно. Їх витрати значно зросли через інфляційні процеси, а також через перебої з постачанням електроенергії, тепла, води.

Зміни в галузі за воєнний 2022 рік можна відстежити за динамікою туристичного збору, який сплачується з кожного клієнта. Загалом по країні, порівняно із 2021 роком, він скоротився на 24%. Найбільше – на Херсонщині, Миколаївщині, Донеччині, Луганщині. Значний спад відбувся також в інших областях країни (рис. 1).

Водночас, через переміщення значних мас населення, що втікало від війни, в деяких областях він не тільки не зменшився, але й, навпаки, зріс. Так, наприклад, на Львівщині у 2022 році туристичного збору було отримано на 79% більше, ніж у попередньому (41 млн 430 тис. грн.). На Закарпатті він становив – 19 млн 471 тис. грн., на Івано-Франківщині – 17 млн 956 тис. грн., на Черкащині – 12 млн 555 тис. грн. [3].

Рисунок 1 – Динаміка туристичного збору (2022 рік)

Джерело: побудовано авторами на основі [3]

Як наслідок, можна стверджувати про нерівномірність та різноспрямованість процесів на ринку праці галузі наприкінці першого – початку другого року повномасштабної війни. Так, у деяких регіонах продовжувалося скорочення ділової активності й персоналу закладів сфери гостинності. Наприклад, у м. Одеса кількість туристів після обстрілів, особливо обстрілів портів, впала практично до нуля, готелі й бази відпочинку області навесні 2023 року не працювали.

В інших, відносно більш безпечних регіонах, – навпаки відчувалася суттєва нестача кваліфікованих кадрів. Цьому сприяв як їх відтік (зменшення пропозиції), особливо на початку війни, так і збільшення попиту (особливо у 2023 році) через стрімке зростання внутрішнього попиту на туристичні послуги в центральних та західних областях. Це відбулося через обмеження для чоловіків на виїзд із країни, подорожчання закордонних турів, погіршення економічного становища людей, які раніше надавали їм перевагу тощо. В результаті попит на туристичні послуги у I кварталі 2023 року збільшився у 9 разів, порівняно з 2022 роком, і в 2,5 рази, порівняно з 2021 роком [4]. У зв'язку з цим дефіцит робочих рук відчували як велику проблему (третю, за значимістю) 38% вітчизняних підприємств, опитаних Інститутом економічних досліджень та консультацій у 2023 році [5].

В умовах глибокої соціально-економічної кризи (коли бізнес, зокрема в сфері тимчасового розміщування та організації харчування, змушений боротися за виживання), на фоні послаблення контролю з боку держави закономірно посилюється тінізація ринку праці, зростання тіньової зайнятості, що зумовлює необхідність провадження активних контрзаходів.

Слід зазначити, що в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі мають місце різні теоретичні та методичні підходи до визначення й оцінки тіньової зайнятості. Низка авторів під тіньовою зайнятістю розуміють лише незаконну зайнятість у сферах, які заборонені державою (торгівля наркотиками, зброєю, людьми тощо) [6]. Інші – що вона тотожна неформальній зайнятості [7]. Коломієць О. вважає, що тіньова зайнятість включає в себе нелегальну та неформальну зайнятість. До останньої належать: неспостережувана зайнятість та незадекларована зайнятість [8].

Деякі автори під тіньовою зайнятістю розуміють нелегальну діяльність або діяльність поза офіційними рамками, яка відбувається поза видимим контролем влади та регуляторів, у тому числі без дотримання законів про працю. Так, Л. Шаульська та Н. Якімова до тіньової зайнятості відносять: 1) працівників які працюють за наймом у приватних осіб без офіційного оформлення трудових відносин, тобто без укладення трудового договору або контракту; 2) працівників і власників дрібних незареєстрованих виробничих одиниць; 3) не оформлених офіційно працівників у зареєстрованих виробничих одиницях [9].

Неформальна зайнятість (Informal Employment) – більш широке поняття, яке охоплює роботу, що відбувається за межами офіційних структур та процедур, але при цьому не обов'язково є нелегальною.

Слід зазначити, що Державна служба статистики України здійснює моніторинг тіньової економіки з 1999 року з використанням декількох методик. Визначення обсягів неформальної зайнятості здійснюється відповідно до методики, розробленої на основі положень Резолюції зі статистики зайнятості в неформальному секторі, ухваленої на 17-й Міжнародній конференції статистиків праці в 2003 році.

З урахуванням змісту цього документа, а також відповідно до Методологічних положень щодо визначення неформальної зайнятості населення, затверджених наказом Державної служби статистики України від 23.01.2013 № 16, до неформально зайнятих належать такі категорії населення:

1. особи, які працюють за власний рахунок (самозайняті) та роботодавці, які працюють на власних підприємствах у неформальному секторі;
2. наймані працівники, які виконують неформальні роботи, тобто не охоплені правовим чи соціальним захистом як працюючі особи, не мають права на інші пільги, пов'язані із зайнятістю (наприклад завчасне повідомлення про звільнення, вихідна допомога, щорічна оплачувана відпустка або лікарняний), а також наймані домашні працівники в домогосподарствах;
3. члени неформальних виробничих кооперативів;
4. безкоштовно працюючі члени сімей, незалежно від того, працюють вони на підприємствах формального чи неформального секторів;
5. самозайняті працівники, які виробляють товари виключно для власного кінцевого споживання домогосподарства (якщо вони враховуються в зайнятому населенні) [10].

Отже, до неформально зайнятих можуть належати як працюючі за наймом працівники, так і самозайняті як у формальному, так і неформальному секторах економіки. Але основними ознаками неформальної зайнятості є такі: відсутність трудового договору з працівником та відсутність сплати роботодавцем єдиного внеску на державне соціальне страхування. Також працівник не має оплачуваної щорічної відпустки та оплачуваних лікарняних [10].

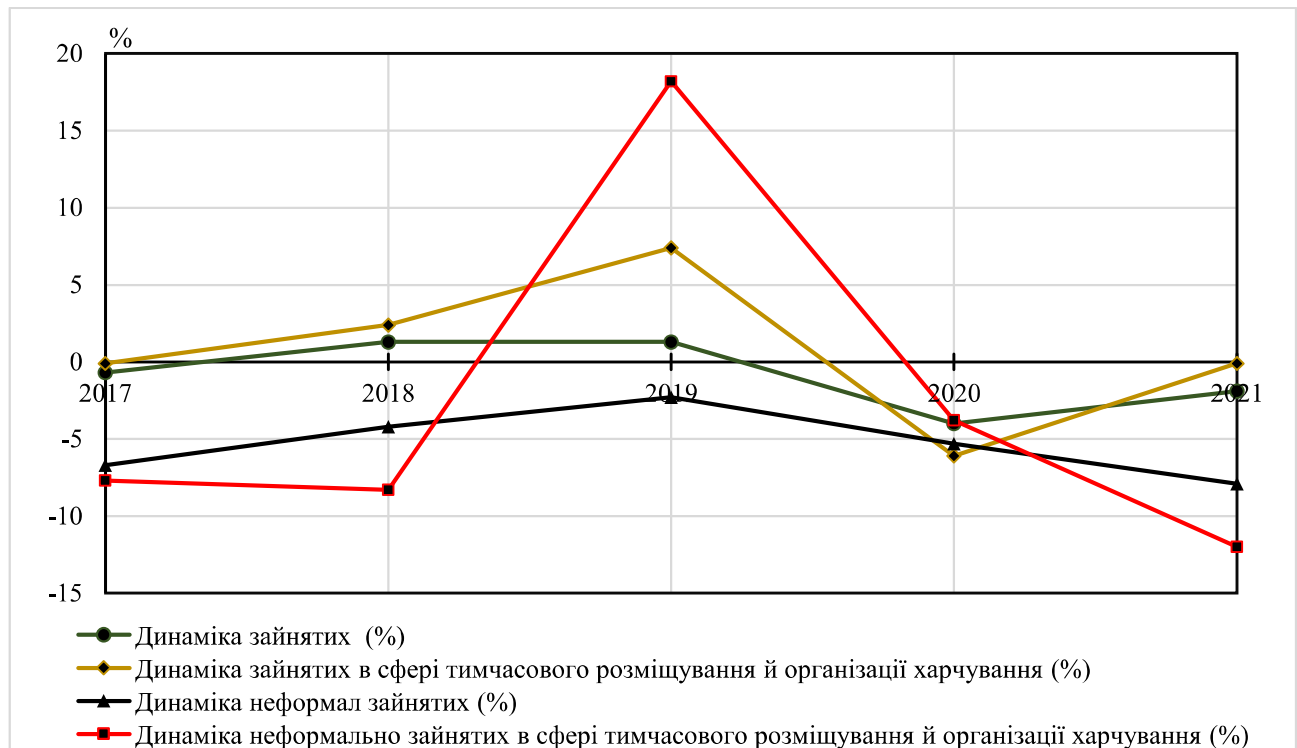
На нашу думку, до тіньової зайнятості слід відносити перші три категорії зайнятих із наведених вище «Методологічних положеннях щодо визначення неформальної зайнятості населення». Адже саме ця діяльність має підлягати обов'язковому оформленню трудових відносин і оподаткуванню. В цьому сенсі тіньову зайнятість можна вважати складовою частиною неформальної зайнятості, а її динаміка може визначатися, за інших рівних умов, на основі динаміки останньої.

На жаль, поки що неможливо здійснити аналіз показників неформальної зайнятості після повномасштабної агресії російської федерації в Україні. Від її початку Державна служба статистики не проводить дослідження ринку робочої сили, а інформація реєстру Державної служби зайнятості відображає лише невеликий сегмент ринку праці [11]. Тому ми можемо лише екстраполювати довоєнні тренди у сфері зайнятості (як на національному рівні, так і в сфері гостинності) на нинішню ситуацію.

Слід зазначити, що для сфери тимчасового розміщування та організації харчування в передвоєнний період частка охоплених неформальною зайнятістю в загальній кількості неформально зайнятих у нашій країні складала лише 0,1%. Також невисокою і досить стабільною була частка неформально зайнятих в загальній кількості зайнятих в самій галузі (0,9%-0,8%) [1]. Це пояснювалося низкою факторів.

Насамперед діяльність закладів гостинності в Україні жорстко регулюється державою. Це стосується як реєстрації діяльності, так і дотримання всіляких норм безпеки, гігієни, оподаткування тощо, що стимулює бізнес до дотримання вимог законодавства, в тому числі трудового. Особливо це актуально в умовах жорсткої конкуренції на вітчизняному ринку послуг гостинності, до якої активно включилися міжнародні мережі з їх високими стандартами якості та турботою про репутацію закладу. На фоні широкого доступу клієнтів та персоналу до неофіційних інформаційних ресурсів (наприклад, відгуків в соціальних мережах чи на сайтах) залучення працівників в обхід трудового законодавства несе ризики величезних репутаційних збитків та накладення санкцій, що також спонукає до дотримання законів про працю.

Однак напередодні пандемії COVID-19, коли галузь переживала зростання, мало місце не лише стрімке збільшення зайнятості (у 6 разів швидше, ніж загалом по країні), а й високі темпи зростання неформальної зайнятості (18,2%, у 2019 році, проти 7,4% в середньому в економіці) (рис. 2).

Рисунк 2 – Динаміка основних показників зайнятості в економіці та в сфері тимчасового розміщування та організації харчування (2016-2021 рр.)

Джерело: побудовано авторами на основі [1].

В умовах, коли відкривалося багато нових ресторанів, готелів, кав'ярень, хостелів, на ринок прийшла значна кількість дрібних підприємців, які часто вдавалися до найму працівників без офіційного оформлення. Часто це відбувалося під час сезонних піків попиту, або коли підприємство сфери гостинності виступало монополістом на місцевому ринку праці. В результаті тіньова зайнятість зростала. До причин її зростання на фоні економічного піднесення у довоєнний період можна додати таку традиційну для України проблему як корупція, яка уможлиблює уникнення покарання за порушення трудового законодавства. Заклади гостинності часто надавали перевагу спрямуванню додаткових доходів на хабарі (навіть в неявній формі безкоштовного розміщення в готелі чи пригощанні в ресторані), ніж витратам на персонал, пов'язаним із його офіційною зайнятістю.

Причиною тінізації зайнятості є також недостатня обізнаність значної частини українців про свої права, їх недостатня громадянська свідомість, готовність йти на порушення

законодавства та їх приховування від компетентних органів, недовіра до державної системи та її здатності виконувати свої соціальні зобов'язання, у тому числі щодо пенсійного забезпечення.

Пандемія COVID-19 призвела до падіння усіх показників зайнятості в сфері гостинності. Однак, слід зазначити, що неформальна зайнятість стала для галузі певним амортизатором, який уповільнив загальне скорочення показників зайнятості. За два роки карантинних обмежень вона зменшилася на 15,4 % (тоді як в цілому по економіці скорочення склало 12,8% (див. рис. 2).

Це при тому, що темпи падіння зайнятості в галузі були вищими, ніж загалом по країні (6,2% проти 5,8%). Тобто в першу чергу готелі й ресторани відмовлялися від послуг зайнятих без офіційного працевлаштування. Найбільше скорочення неформальної зайнятості в сфері тимчасового розміщування й організації харчування відбулося в 2021 році (-12%). При цьому загальне зменшення кількості зайнятих у галузі в цьому році склало усього -0,1% (у 27 разів менше, ніж загалом по країні) [1].

З огляду на ці тренди, можна передбачати зростання тіньової зайнятості в сфері гостинності з початком повномасштабної агресії РФ. При цьому, крім її традиційних причин, в умовах воєнного стану цьому сприяло:

1. Значне збільшення попиту на послуги закладів гостинності у низці областей через значні переміщення людей, які тікали від війни (особливо в перші її місяці), велика потреба в персоналі та бажання зекономити на оподаткуванні й інших витратах, пов'язаних з офіційними робочими місцями, особливо у зв'язку зі зростанням невизначеності умов господарювання, фінансових та інших ризиків, збільшення середніх витрат тощо.

2. Стрімке зростання безробіття в країні, падіння доходів, втрата майна і заощаджень поставила значну кількість українців на межу виживання, що дало можливість підприємцям галузі диктувати свої умови претендентам на роботу, у тому числі й щодо форми зайнятості. Крім того, для багатьох українців вітчизняна сфера гостинності стала формою неофіційного підробітку.

3. Послаблення державного контролю над різними аспектами діяльності бізнесу, у тому числі в сфері гостинності. Так, з 24 лютого 2022 року було встановлено мораторій на проведення документальних планових та позапланових перевірок [12]. І хоча з липня 2022 року перелік перевірок почав розширюватися, в сфері трудового законодавства перевірки можуть проводитись лише позапланові й лише у надзвичайних випадках. А, наприклад, на перевірки дотримання порядку нарахування ЄСВ мораторій зберігається й досі [13].

4. Деякі українські чоловіки цілеспрямовано шукають роботу без офіційного оформлення, сподіваючись таким чином уникнути контактів з військовим комісаріатом та, відповідно, призову на військову службу у зв'язку з мобілізаційними заходами.

Через ці фактори зростання тіньової зайнятості, як в українській економіці загалом, так і в галузі тимчасового розміщування й організації харчування, зокрема, в умовах повномасштабної війни може нести загрозу соціально-економічній та військовій безпеці країни.

По-перше, наслідком тіньової зайнятості є недоотримання бюджетами усіх рівнів податкових надходжень, які традиційно забезпечувала ця галузь. В умовах величезних військових витрат та глибокої соціально-економічної кризи це загрожує недофінансуванням армії та усього військово-промислового комплексу, загрожує соціальною і політичною нестабільністю, що критично небезпечно в умовах війни.

По-друге, заклади сфери гостинності можуть стати об'єктом ворожих атак із великою кількістю постраждалих (як це вже мало місце в низці українських міст), вірогідно на основі інформації про перебування там військових, державних посадовців, політичних та громадських діячів, або про розміщення поруч з ними важливих військових об'єктів.

Джерелами такої інформації цілком можуть бути представники персоналу готелю. І найважче проконтролювати і виявити ворожого агента саме серед працівників, які працюють без офіційного оформлення. Насамперед тому, що керівництво закладу буде зацікавлене під час

слідства приховувати сам факт їх наявності, через побоювання зазнати санкцій за порушення трудового законодавства.

Тіньова зайнятість може сприяти збільшенню інших видів злочинів у сфері гостинності: крадіжок, шантажу, проституції, торгівлі наркотиками, зброєю тощо. Як правило, працівники, що не оформляються належним чином, не проходять ретельної перевірки, їм легше уникнути затримання і покарання. Це несе загрозу безпеці клієнтів, небажаних контактів закладу з правоохоронними органами, втрати репутації, збитків та санкцій. Крім того, офіційно не оформлений працівник не має мотивації до професійного розвитку і зростання. Як правило, йдеться про працю низької кваліфікації.

І нарешті, як зазначалось вище, робота без офіційного оформлення дозволяє працівникам вийти з поля зору органів військового комісаріату, що зменшує мобілізаційний резерв країни та створює загрозу виснаження людського потенціалу на фронті, погіршує перспективи його відновлення, а отже Перемоги України над ворогом.

Таким чином, боротьба з тіньовою зайнятістю в умовах війни має стати одним із пріоритетів в системі забезпечення соціально-економічної та воєнної безпеки країни. Вона вимагає комплексу заходів та реформ в декількох напрямках. Насамперед вони мають бути спрямовані на покращення умов ведення бізнесу, гарантування чітких, прозорих і справедливих правил гри, зниження бар'єрів для легальної діяльності в трудовій сфері. Адже інколи заклад гостинності змушений вдаватися до тіньової праці через надто складні процедури офіційного працевлаштування працівника та його звільнення. Достатньо відчутні штрафи навіть за незначні їх порушення, помилки в нарахуванні заробітної плати, відрахувань та податків з неї, додаткова звітність, яка вимагає витрат на професійне «ведення» офіційно зайнятого мотивують, особливо дрібних підприємців галузі, до переходу в «тінь».

Тому контроль і нагляд з боку держави, звісно, повинен і надалі провадитись, але він має бути спрямованим більше на допомогу в уникненні помилок, у наданні консультацій, цифрової підтримки тощо. Хоча у випадках системних порушень у трудовій сфері, чисельних рецидивів, великих обсягів неправомірної вигоди, навпаки, відповідальність потрібно посилювати.

У зв'язку з цим стратегічним завданням держави є боротьба з корупцією, яка суттєво зросла в Україні під час війни. Це можливо лише в напрямі зменшення «точок перетину» чиновника, який приймає рішення, з власником бізнесу, максимальна формалізація комунікацій між ними, їх діджиталізація та збільшення прозорості.

Необхідно також заохочувати самих працівників до офіційного працевлаштування. Для цього потрібно працювати над посиленням довіри до державних інституцій, наданні впевненості у їх спроможності виконувати свої соціальні функції, в тому, що сплачені податки і відрахування будуть використані за призначенням, а не стануть джерелом збагачення чиновників.

Слід зазначити, що екстремальна ситуація, в якій опинилась значна частина українських громадян через війну, стала каталізатором підйому національного духу і патріотизму. У зв'язку з цим необхідна державна пропаганда відмови від порушень трудового законодавства як внеску у забезпечення обороноспроможності країни та наближення Перемоги. Для цього, зокрема, необхідна співпраця держави з громадськими організаціями, ЗМІ та представниками суспільства в напрямі виявлення та вирішення конкретних проблем у сфері тіньової зайнятості.

Пропонуються також внесення змін до порядку мобілізації в напрямку посилення мотивації до добровільної служби в армії. Паралельно зі збільшенням матеріальної винагороди захисникам України, соціального їх захисту та соціального захисту членів їх сімей потрібно передбачити альтернативні варіанти виконання військового обов'язку, у тому числі у формі грошових виплат чи волонтерства.

З одного боку, це знизить корупцію на рівні прийняття рішення про призов військовозобов'язаного та стане суттєвим додатковим джерелом надходжень до бюджету (у тому числі для фінансування Армії), а з іншого – дасть можливість людині, яка взагалі не бачить для себе і в собі можливостей узяти до рук зброю, не йти на порушення Закону, не уникати працевлаштування офіційного, а на своєму робочому місці зробити посильний внесок в посилення обороноздатності країни.

Слід зазначити, що детінізація зайнятості – це складне, довготривале завдання, яке вимагає комплексного, багатостороннього підходу, взаємодії різних суб'єктів, включаючи уряд, бізнес та громадськість. Важливо постійно вдосконалювати політику та заходи в цьому напрямі для досягнення більшої прозорості й легальності у сфері тимчасового розміщення та харчування. Але без кропіткої роботи в цьому напрямі неможливе забезпечення соціально-економічної та воєнної безпеки, що в умовах російської агресії може мати катастрофічні наслідки для країни.

Висновки. На основі проведеного дослідження виявлено основні тенденції в сфері зайнятості як в розрізі економіки України загалом, так і в розрізі галузі тимчасового розміщення та організації харчування, проаналізовано динаміку тіньової зайнятості на цих рівнях, визначено їх основні тренди та чинники. Екстраполяція виявлених тенденцій в сфері зайнятості у період стрімкого зростання галузі у період 2016-2019 рр. та і під час її стрімкого падіння у зв'язку з пандемією COVID-19 на період після повномасштабного вторгнення рф дали можливість зробити висновок про зростання тіньової зайнятості як в економіці загалом, так і в галузі гостинності зокрема. Було визначено специфічні для періоду воєнного стану його причини, а також наслідки в аспекті загроз для соціально-економічної та воєнної безпеки країни.

Обґрунтовано необхідність детінізації зайнятості як на національному рівні, так і в галузі гостинності, окреслено основні напрями реформ та комплексних заходів у цьому напрямі. Важливим завданням має стати забезпечення більшої прозорості та легальності у сфері тимчасового розміщення та харчування, детінізація галузі та економіки, боротьба з корупцією на усіх рівнях. Особливі зусилля мають бути спрямовані на виховання громадянської свідомості українського суспільства, виконання державою своїх соціальних зобов'язань. Рекомендовано переглянути підходи до поповнення особового складу ВСУ у напрямі посилення його мотивації, наголошено на необхідності співпраці держави з громадськими організаціями, ЗМІ та представниками суспільства. Отримана інформація та рекомендації можуть бути використані для вироблення плану реформ з детінізації національної економіки та детінізації зайнятості як складових стратегії забезпечення соціально-економічної та воєнної безпеки України.

Список використаної літератури

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Робоча сила 2021: Статистичний збірник. За ред. Солоп А. Державна служба статистики України. Київ. 2022. 216 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf
3. Офіційний сайт Державної служби розвитку туризму. URL: https://www.tourism.gov.ua/news-and-announcements?calcl6df_page=6
4. Шаріпов О. Тривожний відпочинок. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/trivozhniy-vidpochinok-popit-na-turistichni-mistsya-vseredini-kraini-zris-u-devyat-raziv-viruchka-goteliv-na-zakhodi-ukraini-na-50-chomu-i-yak-ukraintsi-podorozhuut-pid-chas-viyni-31082023-15301>
5. Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни». Інститут економічних досліджень та консультацій. Випуск 15. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7257>
6. Гнатенко І.А., Соляник Т.Г., Рубежанська В.О. Сучасні тенденції зайнятості населення в умовах конвергенції України з Європейським Союзом. *Економіка та управління народним господарством*. 2017. Випуск № 4(60). С. 34-40. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/4_60_2017_ukr/5.pdf
7. Юрчик Г.М. Тіньова зайнятість населення: сутність, масштаби та соціально-економічні наслідки. *Вісник НУВГП*. 2017. Випуск 4(60). 2017. С. 153-163. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/9009/1/Ve7617.pdf.zax.pdf>
8. Коломієць О.О. Тіньова зайнятість та перспективи її легалізації в Україні. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2017. № 14. URL: ev.fmm.kpi.ua/article/download/108734/10368
9. Шаульська Л. В, Якімова Н.С. Проблема тіньової зайнятості в контексті структурних трансформацій ринку праці. *Економічні науки*. 2017. № 2(148). С. 28–35.
10. Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення. Наказ Державної служби статистики України від 23.01.2013 № 16. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Дячкіна А. Ринок праці 2023: де зараз найбільші зарплати та яких спеціалістів шукають. *Українська правда*. 25.01.2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/25/696322/>

12. Постанова Кабінету Міністрів України №303 від 13 березня 2022 р. «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp220303?an=7>

13. Смітюх І. Особливості проведення перевірок під час воєнного стану. *Ligazakon*. 12.10.2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/214598_osoblivost-provedennya-perevrok-pd-chas-vonnogo-stanu

References

1. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy (2023). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Robocha syla 2021: Statystychnyi zbirnyk (2022). Za red. Solop A. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv. 2022. 216 s. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf
3. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby rozvytku turyzmu (2023). URL: https://www.tourism.gov.ua/news-and-announcements?ca1c16df_page=6
4. Sharipov O. Tryvoznyi vidpochynok. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/trivozhnyi-vidpochynok-popit-na-turistichni-mistsya-vseredini-kraini-zris-u-devyat-raziv-viruchka-goteliv-na-zakhodi-ukraini-na-50-chomu-i-yak-ukraintsi-podorozhuyut-pid-chas-viyni-31082023-15301>
5. Shchomisiachne opytuvannia pidpriemstv «Ukrainskyi biznes pid chas viiny». Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta konsultatsii. Vypusk 15. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7257>
6. Hnatenko I.A., Solianyk T.H., Rubezhanska V.O. (2017). Suchasni tendentsii zainiatosti naselennia v umovakh konverhentsii Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom. *Ekonomika ta upravlinnia narodnym hospodarstvom*, 4(60), 34-40. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/4_60_2017_ukr/5.pdf
7. Yurchyk H.M. (2017). Tinova zainiatist naselennia: sutnist, masshtaby ta sotsialno-ekonomichni naslidky, 4(60), 153-163. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/9009/1/Ve7617.pdf.zax.pdf>
8. Kolomiets O.O. (2017). Tinova zainiatist ta perspektyvy yii lehalizatsii v Ukraini. *Ekonomichni visnyk NTUU «KPI»*. № 14. URL: ev.fmm.kpi.ua/article/download/108734/10368
9. Shaulska L.V., Yakymova N.S. (2017). Problema tinovoi zainiatosti v konteksti strukturnykh transformatsii rynku pratsi. *Ekonomichni nauky*, 2(148), 28–35.
10. Metodolohichni polozhennia shchodo vyznachennia neformalnoi zainiatosti naselennia (2013). Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 23.01.2013 № 16. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Diachkina A. (2023). Rynok pratsi 2023: de zaraz naibilshi zarplaty ta yakykh spetsialistiv shukaiut. *Ukrainska pravda*. 25.01.2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/25/696322/>
12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy N 303 vid 13 bereznia 2022 r. «Pro prypynennia zakhodiv derzhavnoho nahliadu (kontroliu) i derzhavnoho rynkovoho nahliadu v umovakh voiennoho stanu». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp220303?an=7>
13. Smitiukh I. (2022). Osoblyvosti provedennia perevirok pid chas voiennoho stanu. *Ligazakon*. 12.10.2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/214598_osoblivost-provedennya-perevrok-pd-chas-vonnogo-stanu

PASIEKA Stanislava

Dr. Sc. (Ekon.), Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

KOCHUMA Inna

PhD, Associate professor,
Private Higher Education Institution
«Rauf Ablyazov East European University»,
Cherkasy, Ukraine

UNSHADOWING OF EMPLOYMENT IN THE HOSPITALITY SPHERE UNDER THE STATE OF WAR: A SECURITY ASPECT

Introduction. The study considered theoretical and methodological approaches to the definition of shadow and informal employment, analyzed processes in the field of employment both at the national level and in the field of hospitality in the period 2016-2020, revealed the main trends in the dynamics of informal employment indicators and the factors that determined them, both in crisis conditions and in conditions of uplift. The identified

trends were extrapolated to the period of the full-scale war with the Russian Federation, which made it possible to draw a conclusion about the growth of shadow employment both in the economy in general and in the field of temporary accommodation and catering. The causes of such dynamics caused by the state of war and its consequences for the socio-economic and military security of the country are determined.

The need for detinization of employment is substantiated, the main directions of reforms and comprehensive measures in this direction are outlined. Special attention is proposed to be paid to overcoming corruption and ensuring transparency and ease of doing business, ensuring cooperation of the state with public organizations, mass media and representatives of society. The received information and recommendations can be used to develop a reform plan for detinization of the national economy and employment as components of the strategy for ensuring the socio-economic and military security of the country.

Purpose. The purpose of the research is to develop the theoretical and methodological foundations of the study of shadow employment in terms of its impact on socio-economic security and military security, to develop practical recommendations for the unshadowing of employment in the hospitality sector.

Results. The conducted study of the main processes in the domestic labour market in the pre-war period made it possible to identify the main trends in the field of employment both in the economy of Ukraine and in the field of temporary accommodation and catering, to compare the dynamics of shadow employment at these levels, and to identify the main trends and factors that determined The extrapolation of the identified trends in the field of employment during the period of rapid growth of the industry in the period 2016-2019 and during its rapid decline in connection with the COVID-19 pandemic to the period after the full-scale invasion of the Russian Federation made it possible to draw a conclusion about the growth of shadow employment as in economy in general, and in the field of hospitality in particular. The causes specific to the period of martial law, as well as its consequences in terms of threats to the socio-economic and military security of the country, were determined.

Originality. The generalization of different approaches to defining the concepts of "shadow employment" and "informal employment; determination of the causes, general and specific to the field of hospitality characteristics of shadow employment and its consequences in the aspect of ensuring socio-economic and military security; determination of the main ways of unshadowing of employment in this field.

Conclusions. The need for the unshadowing of employment both at the national level and in the field of hospitality is substantiated, the main directions of reforms and comprehensive measures are outlined. An important task should be to ensure greater transparency and legality in the field of temporary accommodation and catering, unshadowing of the industry and the economy, and the fight against corruption at all levels. Special efforts should be aimed at raising the civic consciousness of Ukrainian society, the state fulfilling its social obligations. It is recommended to revise the approaches to replenishment of the personnel of the Armed Forces in the direction of strengthening their motivation, emphasizing the need for state cooperation with public organizations, mass media and representatives of society. The received information and recommendations can be used to develop a reform plan for unshadowing of the national economy and unshadowing of employment as components of the Victory Strategy.

Key words: unemployment, unshadowing of employment, employment, hospitality establishment, informal employment, socio-economic security, shadow economy, shadow employment.

Одержано редакцією: 19.04.2023
Прийнято до публікації: 20.06.2023